

Funtiokielioppia kohti

Forma Toivainen

Kieli on moniulotteinen, monikerroksinen ja monijäsenäinen ilmiö. Siksi se voidaan kuvata monella tavalla, eikä mitään kaavaa voi väittää ainoaksi oikeaksi.

Esityksen laatija voi pitää mielessä jopa yleisönsä taustatiedot, esim. syntyvän kieliopin käyttäjien kielitaidon. Mutta tavallisesti lähtökohta on ollut toki muual-

la kuin vastaanottajissa.

Suomen kielen grammatiikka on aina joutunut ottamaan oppia toisen kielikunnan kuvausjärjestelmistä. Aluksi, 1600-luvulla, tunnettiin parhaiten latina, jonka Petraeus (1649) ja Martinius (1689) tietysti ottivat malliksi ja normiksi (Sakari Vihonen, Suomen kielen oppikirja 1600-luvulla). Aikaa myöten esikuvat paraniivat, kun kielioppimallit saatiin vuositu-
hantisten germaanisten kielinaapureiden, saksan ja ruotsin, taholta. Kielijärjestelmämme ei tosin ole näiden sukua — muuten kuin avioliiton kautta! Niinpä eräät seikat, esim. menneen ajan muodot, ovat mukautuneet Itämeren piirissä **k a r k e a s t i** samaan kaavaan.

Kun kielenkuvausta laajennetaan kai-
ken kattavaksi, havaitaan heti, että vieras kaava ei suinkaan pysty sisällyttämään selittäviin ja luokitaviin puitteisiinsa koko suomea. Pakottamalla tämä kyllä käy: operoimalla poikkeuksilla ja jopa poikkeamilla poikkeuksen poikkeuksista. Selittelyryteikkö tihenee yhä, kun kieliopissa ei tyydytä yhden puolen, esim. semantiikan tai morfologian kategoriointiin. Ainakin opetuskieliopin täytyy ottaa huomioon koko viestintätilanne, siis konteksti kulttuuriyhteyksiä myöten ja jopa viestijän tiedot ja muisti (pragmaattiset seikat). Ahdas teoreetikko voi moittia, jos morfologia ja syntaksi saavat rinnalleen ja sisäänsä semantiikan ja pragmaatiikan. Kun kuitenkin muoto- ja lauseoppi »luonnossa», kielen käytössä, yhden-
tyvät viestin merkityspuoleen ja kommunikaatiotilanteen kaikkinaisiin yhteyksiin, on vain hyvä, jos ne saadaan yhteyksiin samaan selityskaavaan. Tämä on pakottoman kokonaiskuvan ensimmäinen ehto.

Jos kieli näin käsitetään koko viestintätilanteesta koostuvaksi, eivät erilaisten kulttuurien ja erilaisten tapa- ja perinne-

järjestelmien kielet tarjoa kuvauskaavaa toisilleen kuin satunnaisesti ja osittaisesti. Muuten tietokoneet hoitaisivat jo valtaosan ainakin raakakäännöksistä. Ei, kukin kieli kaipaa oman kaavaston, jolla rakenteiden vaihtelu voidaan selittää ja johon kiinteätkin osat saadaan sopimaan.

Suomilähtöinen kieliopinkaava

Tietenkin Petraeus ja Martinius olivat tiukemmin sidoksissa kreikan ja latinan perinteeseen kuin E. N. Setälä 200 vuotta myöhemmin. Tällä oli myös lähempiä malleja: juuri ruotsi oli perin tärkeä Suomessa. Lukijat tunsivat ruotsin myös teoreettisesti, ja tuon tuntemuksen nuori kielio-
pintekijä otti huomioon. Niinpä paikoin asiat on nähty ruotsin kautta, siis hieman oudosti valottuneina ja painottuneina, esim. epämääräisen artikkelin vastineet. Tästä on ollut se haitta, että kielioppi, varsinkin syntaksi on käynyt ulkoluvuksi: luontainen kielitaju ei ole hyväksynyt kaikkia tulkintoja, esim. eksistentiaalilauseen subjekteja. Toki kouluiässä opitaan mutkikkaampiakin asioita . . .

Ei ole uusien kielioppimallien vika, että ne piilossa noudattelevat esim. englantia (generatiivi kielioppi, sijakielioppi) tai saksaa (dependenssikielioppi)¹, vaan pikemmin etu, koska muuten kuvaus jäisi vähän sanovien abstraktioiden tasolle. Kaikista äidinkielen rakenteista olisi kuitenkin saatava kokonaisuudeksi hahmotuva esitys, johon myös kielen ainespuolen (esim. suffiksi- ja äännejärjestelmien) kuvaus luontevasti niveltäisi.

Mitä muutoksia tämä vaatisi suomen kielen kuvaukseen? Mainitsen muutamia esimerkkejä teksti- ja lauseopista. Muotoopin kuvauksessa on ollut vaivana yleinen atomistisuus: sijojemme runsautta on tähden-
netty erikoisesimerkkien runsaudella,

¹ Kahdesta sovelluksesta on Virittäjässä 1979 arvostelut: Siron Sijakieliopista Maria Vil-
kunan laatima (s. 57—64) ja Tarvaisen Dependenssikieliopista Fred Kalssonin laatima (s. 64—72). Jälkimmäisessä on muuten »kalmottu» lause *Hyvin hän on kaunis* (s. 71), joka minusta on mahdollinen; kalmominen eli ei-kieliopilliseksi leimaaminen on puhekielen osalta vaarallista puuhaa: aivan tuo on käypä lause!

jota ei ole pystytty kokoamaan systeemiksi. Aivan vieraat prepositiokielen mallit eivät ole tässä olleet enempää haitaksi kuin avuksikaan. Toisin on lauseopin laita. Suomen sanojen ja muotojen tulkinta on pakotettu muukalaiseen muotoon. Jos jokin seikka ei ole mahtunut, on sanottu, että suomessa ei ole tällä kohdin mitään järjestystä.

Sanajärjestys

Niinpä sanajärjestystämme on väitetty vapaaksi. Vähäinen kokeilu osoittaa, että sanojen eri yhdistelmät eivät ole vapaassa vaihtelussa. Kuten Paavo Siro 1964 Suomen kielen lauseopissa sanoo, lauseilla on yksi perusjärjestys. Kun tästä tasapainoisen toteamuslauseen kaavasta poiketaan, viesti muuttuu, lausepiirteet vaihtuvat. Seuraavissa esimerkeissä, jotka on otettu Jouko Tyyrin tekstistä Suomen Kuvalehdessä, on kolme peruslauseketta. Kahden pääjäsenen sijasta on ennenkin puhuttu SVO-kielistä, joissa kolme tärkeintä lauseenjäsentä, subjekti, verbi ja objekti, esiintyvät tässä järjestyksessä. Suomi on tuollainen kieli, laajemmin sanoen SPK-kieli: *subjekti* — predikaatti — KOMPLEMENTTI. Esimerkkejä:

(1) *Yleisöno*sasto on AMATÖÖRIN
PAIKKA.

(2) Anna TULLA!

Komplementti on perusmuodossa, kun sitä ei tarvitse erottaa subjektista.

(3) *Viita* paasasi (nurin) NUOREMMAN.
Komplementti on akkusatiivissa, jotta se eroaisi subjektista.

(4) *Julkinen keskustelu* on LUUSOPPAA.

(5) Tulita YHTÄ MAALIA.

Komplementti on partitiivissa, kun ilmaistaan kohteen tai toiminnan vajautta (tai täyttä kieltä).

(6) *Repliikin yksikköhinta* jää (lopulta) PIENEKSI.

(7) Luota PUHEENJOHTAJAAN!

(8) *Oma palsta* kuuluu AMMATTILAISSELLE.

(9) *Viesti kulkee* RAJOJEN YLI.

(10) Nouse YLÖS!

Komplementti on paikallissijassa tai vastaavassa muodossa, jos ilmaistaan primääria suhdetta (kohtaa, tahoaa, tilaa, haltua).

Subjektin partitiivisuus

Yksi syy, miksi suomen katsotaan poikkeavan suoran sanajärjestyksen kielistä, on ns. osasubjekti. Sehän voi olla sekä verbin edellä että jäljessä. Setälä valitsi esimerkit niin, että partitiivi oli subjektin normaalilla paikalla. Huomautuksiin oli kuitenkin jäänyt jokin luonteva »poikkeus». Eksistentiaalilauseiden esimerkkijakauma suomen kieliopeissa on seuraava (luku osoittaa, montako prosenttia partitiivisista nominilausekkeista sijaitsee predikaatin jäljessä):

Setälä (1919/1966)	23
Kettunen (1934/1963)	33
Penttilä (1957/1963)	26
Siro (1964)	56
Ikola (1971)	66

Tämä osuus on koko ajan kasvanut ja alkanut ilmeisesti vastata käyttötilanteiden taajuuksia. Norman Denisonin tutkimuksessa *Partitive in Finnish* (1957) oli jo 68 % »predikatiivisubjekteista» verbin jäljessä. Kielioppi kieliopilta lauseet ovat siis muuttaneet järjestystä, niin että Osmo Ikolon Nykysuomen käsikirjassa valtaosa »partitiivisubjekteista» on verbin jäljessä. Hän onkin näiden eksistentiaalilauseiden ansiokas tutkija.

Miksi partitiiviset sanat ovat mielellään verbin jäljessä? Nämä eksistentiaalilauseiden »subjektit» ilmaisevat säännön mukaan uutta, ennen mainitsematonta. Ne ovat siis paitsi muodoltaan ja sijainniltaan myös tehtävältään samanlaisia kuin eräät komplementit (vrt. lauseisiin 4—5). Edelleen ne käyttäytyvät kiellon yhteydessä eksistentiaalilauseessa samoin kuin predikatiivi- ja objektilauseissa. Rohkenen tässä ottaa partitiivisen rinnalle nominatiivisen »subjektin», koska jopa sekin käyttäytyy

kuin komplementti. Esim.

- (11) Tuossa on LUUSOPPA.
[kompl. (predikatiivi)]
- (12) Tuossa ei ole LUUSOPPA.
[osittainen kieltö: on muu(ta)]
- (13) Tuossa ei ole LUUSOPPA.
[täysi kieltö]
- (14) *Tuo* on LUUSOPPA.
[kompl. (predikatiivi)]
- (15) *Tuo* ei ole LUUSOPPA.
[kompl. (predikatiivi)]
- (16) Syö LUUSOPPA.
[kompl. (objekti)]
- (17) Älä syö LUUSOPPA.
[kompl. (objekti)]

Lienee parasta nimittää näitä kaikkia komplementeiksi. Ilmeisiin yhtäläisyyksiin on jo ennen kiinnitetty huomiota (Lauri Hakulinen Virittäjässä 1926). Kuitenkin Otto Jespersenistä (1924) alkaen vakiintuneeseen tulkintaan on haluttu yhtyä — syynä subjektin menettämisen pelko!

Kontaminaatioselitys

Subjekti häviää tätä tietä myös lauseesta »Sinusta tulee vaikka keskitysleirien Lönnrot». Hyvin käy järkeen, että Lönnrot ei ole tuossa lauseessa subjekti, tekijä, vaan se on samassa tehtävässä kuin lauseessa »Sinä olet Lönnrot», siis predikatiivina. Miten »sinusta»-muoto voi olla subjektin sijassa, sen sijaisena?

Vastausapuna käytän tekstistrategiaa (vrt. Nils-Erik Enkvist 1975). Puhujalla on aina intentioita, ilmaisupyrkimyksiä: hän koettaa saada tarkoitetut asiat sanallisesti kulkeille. Kaksi asiaa, propositiota, voi järjestää kieliasuun sen mukaan, onko toinen

- 1) alisteinen, jolloin käytetään alistusta (konjunktioilla) tai upotusta;
- 2) rinnasteinen mutta peräkkäinen, jolloin käytetään välissä rinnastuskonjunktiota;
- 3) rinnasteinen ja yhtaikainen, jolloin asioita vastaavat lauseet täytyy kontaminoida.

Ennen on puhuttu vain sanojen kon-

taminaatiosta, esim. »kamraatista» ja »toverista» on syntynyt »kaveri», »helästä» ja »lempeästä» »hempeä» ja verbeistä »ryöväätä» ja »riistää» sekamuodoste »ryöstää» (Hakulinen 1968). Samalla tavoin samaviitteiset lauseet voivat syöksähtää yhtäikaa puhujan mieleen. Nämä voisi tietysti kytkeä peräkkäinkin, teemalause (aihelause) ensin, reemalause (uutislause) sitten, siis näin: »*Mikä* tulee sinusta, *se* on vaikka keskitysleirien Lönnrot». Näissä kuitenkin subjektit (pronominin) ovat toisiinsa viittaavia viestivoimattomia ja siten pois joutavia. Teemalauseen komplementti (*sinusta*) tulee kontaminaatiolauseen subjektin sijaiseksi, ja reemalause jää muuten ennalleen: »Sinusta tulee vaikka keskitysleirien Lönnrot». Näin »Lönnrot» jää komplementin ytimeksi, predikatiiviksi.

Uposlause

Peruskoulun opettajat ovat kertoneet, että oppilaat usein tulkitsevat lauseen »*Takassa palaa puuta*» *takan* samaan subjektin tehtävään kuin *puut* lauseessa »*Puut palavat takassa*». Peruskoululainen intuitio osuu oikeaan eikä hänen tarvitsisi oppia luopumaan siitä. Tueksi tulee vielä äidinkielenpuhujan spontaani kielitaju, jonka mukaan pitää sanoa

- (18) Hän sanoi *sinun* olevan VIISAS JA AHKERA (OPPILAS).
- (19) Hän sanoi *sinun* olevan UUSI LÖNNROT.
- (20) Hän sanoi *sinusta* tulevan VIISAS JA AHKERA LÄÄKÄRI.
- (21) Hän sanoi *sinusta* tulevan UUSI LÖNNROT.

Näissä esimerkeissä on objektina perimältään lauseen veroinen asia. Sen voisi suomessa ilmaista myös sivulauseella, etenkin jos halutaan sanontaa väljentää kevennyksen vuoksi (puhekielessä) tai tähdennyksen vuoksi (kirjakiellessä): »Hän sanoi, että sinusta tulee uusi Lönnrot». Toinen fennistinen keino on upottaminen. Uposlauseeseen *subjekti* jää genetiivimuotoiseksi ja predikaatti infiniittiseksi. Sen

sijaan komplementti pysyy korrektissa kielessä muuttumatta; esim. 18, 19, 22—24. Objekti saa kuitenkin Wiikin akkusatiivisäännön mukaisen merkkinsä, mikäli matriisilauseessa on subjektisana.

(22) (Kirjoittaja väitti) *yleisönosaston* olevan AMATÖÖRIN PAIKKA.

(23) (Kirjoittaja väitti) *sinusta* tulevan LÖNNROT.

(24) (Annetaan) *hänen* kiivetä PUUHUN.

Siten myös lauseissa 20 ja 21 jälkimmäiset nominatiivit ovat komplementteja, koska ne eivät saa genetiivin päätettä. — Tälle tulkinnalle olen esittänyt »Lausekieliopissa» (Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 12, Oulu 1977) muitakin suomeen itseensä pohjautuvia perusteita.

Sijajärjestelmämme

Perinteisessä lauseenjäsennyksessä on turhan laaja kategoria, adverbiaalit, joihin kuuluu hyvin kirjava joukko tärkeitäkin rakenneosia, esim. edellä komplementiksi tulkittuja. Juuri suomen sijajärjestelmä sallii aika tarkan ja luontevan jaottelun, joka prepositiokieliissä ei olisi käyttökelpoinen. Sijasysteemiin ovat vaikuttaneet monet ristikkäiset voimat ja pyrkimykset, kaikki kenties sisäisesti loogisia. Sitä paitsi vanha käyttö on voinut säilyä osittain. Niinpä suomalais-ugrilaisen kantakielen paikallissijojen alkuperäistehtävät ovat säilyneet esim. eräissä essiivimuodoissa (*kotona, ulkona, takana*), vaikka tämä sija on saanut tarkan erikoistehtävän, roolisijan funktion, sen jälkeen kun kolmiulotteinen paikallissijojen järjestelmämme sai kaksi uutta tasoa: taho-, haltu- ja tilafunktioita varten ns. ulko-paikallissijat (esim. *kodilla, kodilta, kodille, isällä, isältä, isälle, ratsailla, ratsailta, ratsaille*) sekä kohta- ja tilafunktioita varten sisäpaikallissijat (esim. *kodissa, kodista, kotiin, isässä, isästä, isään, hämmennyksissä, hämmennyksistä, hämmennyksiin*). Todella

taivutusjärjestelmään elävinä kuuluviksi voi lukea vain ne essiivit ja translatiivit (esim. *kotina, kodiksi, isänä, isäksi*), jotka ilmaisevat muuta funktiota: roolia.

Se, että nykyinen partitiivi on täyden kiellon merkki, selittynee kuitenkin alkuperäisestä erisijan tehtävästä. Lauseessa »Minä en ottanut sinun *autoasi* vaan oma-ni» ei ole kyse osaobjektista eikä prosessin jatkuvuudesta, niin kuin lauseessa »Minä etsin *autoani*».

Sijojen käyttöä on mutkistanut ilmeisesti myös *sijantoiston välttäminen*. Periaatteena on näköjään, että samassa lauseessa sama sija ei ole aivan eri tehtävissä. Jos sijantoistoa käytetään, se on vain varmistamassa painottomassa asemassa olevan päätteen ilmaiseman funktion kuulumista; ts. tahallista toistoa on kongruenssin vuoksi ja toisintolausekkeissa, jotka ovatkin samassa tehtävässä kuin ennakkolausekkeensa. Esim. akkusatiivin kaksi funktiota — objektin ja määrätteen — eivät sovi samaan lauseeseen:

(25) Hän käänsi *pellon* päivässä.

(26) Hän käänsi peltoa *päivän*.

(27) »hän käänsi pellon päivän» (!).

Universaaleista

Yleensä ei tarvitse odottaa, että toisen kielen kuvaustapa mutkitta sopii myös toisen esittelyyn. On pelkkä miellyttävä sattuma, jos juuri eksistentiaali-lauseiden kuvaukset ovat siirtymäisillään myös englannissa uudelle pohjalle. Simon C. Dik jättää tosin teoksessaan *Functional Grammar* (1978 s. 187) kysymyksen avoimeksi, mutta toteaa *there*-sanana subjektimaiseksi. John Lyons puhuu jo käsikirjassaan *Semantics* (1977 s. 475) lokaali-subjektista. Englannissa ja ranskassa jäsentely ei ole yhtä selkeää kuin suomesa. Murteittain meillä nimittäin ovat aivan käyviä vastaavat konstruktiot, joissa tosin *siellä*-sana ei ole jähmettynyt ja irtautunut vastaavasta adverbiaalista sillä tavoin kuin englannin *there* tai ranskan *y*. Suomen puhekielen lause 28 on rakenteeltaan samanlainen kuin monien indo-

eurooppalaisten kielten normaalit vastineet, esim. englannin 29 ja ranskan 30.
(28) Siellä on joku mies ovella.
(29) There is a man at the door.
(30) Il y a un homme à la porte.
Viimeisenä esimerkeissä 28—30 on

toisintolauseke, joka täsmentää jotakin edellä samassa lauseessa ollutta lauseketta, tässä subjektin sijaista, joka on ensimmäisenä. Predikaatin jäljessä on komplemmenti, predikaatiivi.

Towards a functional grammar

Jorma Toivainen

When the first grammars were constructed for Finnish in the 17th century the necessary descriptive framework was naturally that inherited from the Indo-European languages, and it is this that has remained in use up to the present day. The differences between these language groups emerge in the resulting grammars, however, in the form of a certain counter-intuitive bias and a considerable number and variety of exceptions.

For teaching purposes, at least, it would seem best to base the grammar of a given language solely on the properties of that language. Such an approach would naturally lead to certain quite fundamental changes in the description of Finnish, concerning such matters as the marking of definiteness and the role of word order, which is not freely variable but communicatively determined.

One aspect related to this is the traditional notion of a partitive-case subject, which may be deemed highly questionable. It is possible in terms of the grammar as a whole to explain such partitives as complements, or more precisely predicates, as may be seen by applying the

contamination theory (see the author's paper read at the 1978 conference of Societas Linguistica Europaea in Paris, »A contaminated sentence (e.g. existential sentence) as a realization of a blending of propositions», to appear in *Folia Linguistica* XIII:3—4, Konstanz, 1980). The embedding of a contamination clause reveals, in fact, that even a nominative inserted in the place of such a partitive subject would function as a complement, since it does not take a genitive ending in nominalizations, for example (see the nominative *Lönnrot* in 21).

The same explanation lies at the root of English *there* clauses and French *il y a* structures (Lyons, *Semantics*, 1977, p. 475; Dik, *Functional Grammar*, 1978, p. 187), comparable expressions to which can also be found in colloquial Finnish (see examples 28—30).

The case system of Finnish would similarly require some reorganization when viewed functionally, the essive and translative cases, for example, being employed productively in a role rather than a place function. Thus the essive *kotina* of *koti* 'home' expresses only a role 'as a home' and not 'at home'.

*Osoite:
Address:*

*Kulusniemi
SF-97610 Oikarainen*